

HOOFSTUK SES : SAMEVATTING

6.1 Die verskillende grense

Dit is duidelik dat die woord "grens" in die eietydse prosa 'n baie wye betekenisveld dek.

Eerstens is daar nie-geografiese grense (grense tussen vriende, familie en kultuurgroepe), die kleurgrens, huweliksgrens, grense van lojaliteit, ensovoorts. Daar is ook in hierdie studie gekyk na die sosiale grense wat bevraagteken word. 'n Werk soos Jonkmanskas bevraagteken byvoorbeeld die tradisionele waardes van die ouer gemeenskap en beskryf die verbrokkeling van die jonger generasie as gevolg van sy grensbestaan tussen tradisie en revolusie. Dit is opvallend dat ander grense in heelwat van die tekste voorkom: grense van uithouvermoë en die grens tussen lewe en dood is voorbeelde van sulke "grense" wat 'n intertekstuele patroon vorm.

Tweedens kan gekyk word na literêre grense en hoe hulle deur werke oortree word. In 'n Wêreld sonder grense word die konvensionele grense van die kortverhaal byvoorbeeld oortree as die verhale saamsmelt om 'n novelle te vorm en die grense van die aanwending van 'n verteller word in 'n Basis oorkant die grens oortree as die verteller na sy dood as gees aanhou met sy vertelling.

6.2 "Grensliteratuur"/"Grensprosa"

In besprekings van die literatuur van die Tweede Wêreldoorlog en die Viëtnamese oorlog is terreinafbakening dikwels 'n probleem. In Hoofstuk twee, wat handel oor oorlogsliteratuur, is enkele probleme met sodanige afbakening behandel. Ons Afrikaanse "grensprosa" is slegs ten dele "oorlogsprosa" in die sin dat dit net in 'n beperkte mate regstreeks handel oor die ondervindinge van diegene wat in die voorste linie teen die vyand baklei.

Die argumente oor "oorlogsliteratuur" geld ook vir "grensliteratuur". Op die buiteblad van 'n Wêreld sonder grense word die bundel beskryf as "n belangwekkende toevoeging tot die Afrikaanse grensliteratuur". Nogtans word die woord "grens" glad nie in die teks gebruik nie en praat die titel immers van 'n Wêreld sonder grense.

Aan die ander kant speel Hans du Plessis se Grensgeval nie op die grens af nie en handel dit hoofsaaklik oor die kleurgrens.

As 'n mens sou argumenteer dat "grensliteratuur" alle literatuur moet omvat wat te doen het met enige grens hoegenaamd, dan moet dit iets soos W A de Klerk se debuutroman, Die grenslose (1946), insluit, alhoewel dit die verhaal is van grenslose jaloesie van 'n moeder op haar seun.

Verder sou al die vernuwende werk van die Sestigters bygereken moes word as grensliteratuur alle werke sou insluit wat poog om grense (hetsy politiese grense of die grense van die tradisionele skryfkuns) op te hef.

Etienne van Heerden (1989:4) sluit hierby aan as hy aanvoer dat die prosa van die tagtigerjare 'n voortsetting is van bestaande tradisies:

"Grensliteratuur, 'n term geskep deur Elsa Joubert in die Oude Libertas op Stellenbosch, het nog 'n bemarkingsterm geword in dié dekade van etikette. Ook hier wil mense 'n unieke subgenre in die prosa aandui ... wat die grensoorlog, die toenemende soewereiniteit van die uniform in ons samelewing en militarisering of diensplig as tema het ... 'n Mens moet nie vergeet nie dat dié prosas staan in die tradisie van Miles en Haasbroek se geweldsliteratuur uit die sewentigerjare. En wat van Jaap Steyn? En F.A.Venter se Oosgrens? En die grens wat arme Bart Nel moes oorsteek?

Die begrip "grensliteratuur" word egter meer as 'n blote bemerkingstruuk as dit gebruik word vir prosa waarin die grensoorlog se rol as katalisator vir handeling in die teks aangetoon kan word. 'n Kousale verband moet dus gelê kan word tussen die "grens" as geografiese gegewe en enige ander "grense" wat in die roman, kortverhaal of bundel ondersoek of opgehef word.

Vir die doel van hierdie studie is grensliteratuur omskryf as werke van die laat sewentigerjare en die tagtigerjare waarin die grensoorlog 'n toonaangewende rol speel en wat ondersoek instel na die bestaan van die mens in 'n "grensgebied" van een of ander aard. Onder "grensskrywers" kan bedoel word daardie skrywers wat die "grens" in een of ander van sy betekenismoonlikhede in hulle werk betrek.

6.3 Algemene kenmerke

Algemene kenmerke moet nie gesien word as 'n "toets" vir grensprosa nie, maar eerder as riglyne by 'n bespreking daarvan. Die aard van die literatuur in die algemeen maak dit moeilik om kwantitatief te klassifiseer. Daarmee saam toon die grensprosa juis 'n neiging tot grensverruiming eerder as grensafbakening. Dit sal daarom lonender wees om eerder te kyk na oorkoepelende tendense wat in die prosa van die tagtigerjare geaktiveer word. Vervolgens word 'n samevatting gegee van enkele van hierdie neigings soos dit in die vorige hoofstukke aangedui is.

6.3.1 Realisme

Volgens Klein (1984:11) is dit vanselfsprekend dat oorlogsprosa realisties van aard is aangesien dit op 'n historiese gebeurtenis gebaseer is. Alhoewel 'n mens in beginsel hiermee kan saamstem, is daar nogtans merkbare uitsonderings.

Going after Cacciato (1975) van Tim O'Brien is 'n roman wat hoofsaaklik handel oor die droom van 'n soldaat wat wagstaan. Uiteraard kan dit nie 'n realistiese roman wees nie, soos gesien

kan word in die episode waar Paul Berlin en sy geselskap in 'n gat in die pad inval en in 'n ondergrondse militêre basis te lande kom (p 76). Teenoor hierdie afwaartse droombeweging wat selfs as 'n hellevaart interpreteer kan word, het ons in die Afrikaanse oorlogsprosa die opgaan van die gees van die verteller in 'n Basis oorkant die grens van Louis Krüger (1984:35).

Ten spyte van die uiters realistiese aard van 'n Wêreld sonder grense van Alexander Strachan beleef die verteller op die laaste bladsy 'n eienaardige gevoel dat alles onwerklik lyk, "... byna asof ek myself op 'n afstand dophou" (1984:52).

In die werk van Henk Wybenga is daar heelwat voorbeelde van afwykings van die realisme wat wissel van 'n metaforiese einde by "Jy kan 'n roker vertrou" (1982:9) tot 'n verhaal soos "Nuwe bedeling" (1982:5) wat 'n allegoriese beeld gee van honde wat rebelleer.

Om te awol (1984) van Etienne van Heerden bevat 'n episode waar die verteller 'n man met 'n winkelpop verwar (p 60).

Koos Prinsloo se werk toon 'n voortdurende samehang tussen realistiese en surrealistiese vertellings. Die titelstuk in Jonkmanskas (1981) steun byvoorbeeld sodanig op kontroleerbare feite dat daar selfs by wyse van soms uitgebreide voetnote, noukeurige bibliografiese details verskaf word, terwyl die gebeure dikwels hoogs onwaarskynlik is. Deur hierdie vermenging van realistiese en nie-realistiese elemente word 'n belangrike grens opgehef: dié tussen verbeelding en realiteit. Dit strook met die algemene tendens by die grensliteratuur om eerder grensvernietigend as grensopbouend te wees.

Die nie-realistiese aard van sommige werke, soos byvoorbeeld "Nuwe bedeling" van Henk Wybenga, kan toegeskryf word aan mimesis waar die werk probeer om deur nabootsing 'n beeld te gee van die chaos wat die teenstrydighede van die oorlog meebring.

Eric Homberger (1984:180) wys daarop dat, hoewel 'n roman kan poog om die betekenisloosheid en teenstrydighede van 'n oorlog na te boots, die roman self nie betekenisloos kan wees nie.

Hoewel dit nie "without structure or meaning" (Homberger 1984:180) kan wees nie, hoef daardie betekenis nie eenduidig en vaspenbaar te wees nie, want

"die postmodernisme (het) in die verhaalkuns weggebreek van die gerusstellende outydse indruk dat daar agter die woorde die substansie van 'n (primêre) geskiedenis lê wat ontmasker kan word ... Ook in Afrikaans bestaan daar tekste ... waarin die hele verhaalopset nie net rebelleer teen die blote moontlikheid van 'n rekonstrueerbare geskiedenis nie, maar die hele bestaan van so 'n substansie as onhoudbaar bewys" (Brink 1987:41).

6.3.2 Personasies

Dit is vanselfsprekend dat oorlogsprosa sal handel oor lede van gewapende magte wat vegtend aan 'n oorlog deelneem. In Going after Cacciato beman Paul Berlin 'n luisterpos tydens die Viëtnamese konflik. Yossarian, in Catch 22, is 'n vegvlieënier.

Die verteller in 'n Wêreld sonder grense is 'n valskermsoldaat, met spesialiteitsopleiding, wat spesifiek in die voorste gevegslyn aangewend word. Ook die groepie soldate wat in Louis Krüger se 'n Basis oorkant die grens die lyk dra, is vegtende soldate in die voorste lynie.

By al hierdie personasies is daar duidelike tekens van 'n ontwikkelingsgang. Daar kan selfs gepraat word van 'n "oorlog binne die karakter self". Wanneer die hooffiguur in "By die huis" ('n Wêreld sonder grense) 'n ysterbal stukkend gooi, kom die intrapersoonlike konflik duidelik na vore.

In 'n Basis oorkant die grens is daar weer duidelike tekens van

interpersoonlike spanning tussen lede van dieselfde vegtende groep.

Daar is 'n besondere verhouding tussen die oorlog en die roman. Enersyds verskaf die oorlog die druk wat veroorsaak dat sluimerende karaktereieskappe by die personasies aangewakker word, terwyl dit andersyds 'n spieëlbeeld vorm van interpersoonlike sowel as intrapersoonlike konflikte.

Hoewel 'n Basis oorkant die grens en 'n Wêreld sonder grense primêr handel oor die lewens van vegtende soldate speel hulle vroeë (vooroorlogse) geskiedenis 'n groot rol.

Die hooffiguur in 'n Wêreld sonder grense gaan aantoonbaar gebuk onder twyfel oor sy eie identiteit en sy verhouding met sy biologiese vader vir wie hy tegelyk afsku en bewondering voel, terwyl die verskillende personasies in 'n Basis oorkant die grens nie net die lyk van hulle gesneuwelde bevelvoerder saamdra nie, maar inderdaad ook die spoke uit hul eie verlede.

In Om te awol dra die verteller 'n ander soort lyk:

"Ek het 'n lyk om my nek gehad. Ek het die lewende lyf van die vryheid kom soek. Al wat oorbly, is om daarvoor te skryf" (1984:4).

Hoewel hy ook 'n soldaat is, staan hy verder verwyder van die oorlogsfront, aangesien hy sonder verlof afwesig is.

As gevolg van sy besef van die nuttelosheid van die oorlog vlug hy weg van die grens. Om te kan ontsnap, moet hy hom vermom en 'n valse identiteit aanneem. Wanneer hy van sy ware identiteit afstand doen, maar onmiddellik weer na homself begin soek, word dit duidelik dat die oorlog ook hier slegs as katalisator optree om swakhede wat reeds in sy mondering was, te laat manifesteer. Soos in die ander oorlogsverhale word die oorlog ook hier 'n spieël waarteen die stryd binne die gemoed van die verteller hom

afspeel en, ironies genoeg, wanneer hy aan die einde van die verhaal weer in direkte konfrontasie met die weermag kom, neem hy sy identiteit opnuut op.

"Fighting for peace" (Prinsloo 1982) se dienspligtige is afwesig sonder verlof, hy het ontsnap van die grens, maar nie van die weermag nie. 'n Offisier trap hom byvoorbeeld in Kaapstad uit oor sy bosklere en die homoseksueel knoop 'n stryery met hom aan oor sy deelname aan die oorlog.

Daar is ook karakters vir wie die verskrikking van 'n oorlog nog voorlê.

Die verteller in J C Steyn se "Op pad na die grens" ontmoet 'n spook voordat hy vertrek om op die grens te gaan veg.

In "Vertrek" van Henk Wybenga lê die hooffiguur se angs daarin dat sy broer met sy meisie sal lol terwyl hy op die grens is. Vir hom is die oorlog nie soveel van 'n bedreiging nie. Dit is eerder die verwydering wat dit meebring, wat vir hom 'n probleem is.

'n Volgende groep personasies wat onderskei kan word, is burgerlikes wat direk deur die oorlog geraak word.

In Graham Greene se The quiet American (1965) is Henry Fowler 'n joernalis wat gestuur word om te rapporteer oor die vroeë onrus in Viëtnam. Alden Pyle is eweneens 'n burgerlike wat, as verteenwoordiger van die Amerikaanse "Economic aid mission", deelneem aan ondergrondse bedrywighede op grond van naïewe idealisme.

Ds Falk in Elsa Joubert se Die laaste Sondag word eweneens in die oorlog ingesleep op grond van hoofsaaklik ideologiese oorwegings.

In Die jaar Nul word Ton lon Jin, 'n onderwyser in die skrifkuns, se holistiese lewensfilosofie getoets aan die harde werklikheid van die Kampucheaanse rewolusie.

In Grensgeval van Hans du Plessis speel die stryd tussen die burgerlike professor, Jan Adamse en sy alterego, oom AE, af teen die agtergrond van die oorlog op die Angolese grens.

Die oorlog skep 'n ideale situasie waarbinne 'n karakter ondersoek kan word. Een rede hiervoor is die spannende aard daarvan. Twee of meer magte staan in wedersydse konflik en daar is uiteraard spanning tussen hulle. Hulle maak veral staat op 'n element van verrassing om mekaar onverhoeds te kan betrap. Om hierdie rede moet alle vegtende magte gedurig op hulle hoede wees vir 'n moontlike vyandelike aanval.

Verder is daar ook spanning wat deur die stelsel teweeggebring word. Die weermag reguleer alles in die soldaat se lewe, selfs sy biologiese funksies, soos Lewis (1985:52) dit aandui.

Hierdie fenomeen word in besonder aangeval deur die luitenant in "Die kaptein se skoene" van Hansie Pienaar wanneer hy sê dat min mense pionne wil wees (1987:33).

Dit is egter nie net die weermag wat die soldaat in 'n vorm probeer dwing nie, hy moet ook konformeer aan 'n beeld wat die burgerlikes van hom het, soos gesien word in "Grootmanne se hoespoed" (Strachan 1984:21).

Alle soldate word in dieselfde uniform geplaas en word eenders behandel ten spyte van hulle individualiteit. Hierdie eenvormigheid lei tot dehumanisering soos dit byvoorbeeld deur Hansie Pienaar in "Die kaptein se skoene" (1987:38) raakgesien word.

Omdat die oorlog sy druk nie-diskriminerend op almal toepas, word die personasies proefkonlyne vir 'n empiriese ondersoek en word dit duidelik dat die oorlog baie van die personasies in die grensprosa so beïnvloed soos vir Louch, want "In sy vrees het hy homself leer ken, in sy ongedefinieerde, onsekere bestaan" (Krüger 1984:146).

6.3.3 Die aard van die vyand

6.3.3.1 Opponerende magte

Die voor-die-hand-liggendste vyand in 'n oorlog is die opponerende mag. Die haat wat vir so 'n vyand gevoel word, kan gesien word in "Twee dagboekinskrywings" van P J Haasbroek (1974:44).

Dikwels beleef die personasies in die verhale hulle militêre opponenete egter nie as vyande nie.

In Dispatches vertel Michael Herr van die "Black Panthers". Hulle is swart Amerikaanse soldate, wat nie terugskiet tydens kontakte met die Viëtnamese nie omdat hulle hulle nie meer haat as wat hulle die blankes in die Amerikaanse weermag haat nie (1979:147).

As die hooffiguur in 'n Wêreld sonder grense in noue kontak met die vyand kom, verdwyn ook sý vyandigheid wanneer hy besef dat hulle vir mekaar ewe bang is (Strachan 1984:31).

Die verteller in Om te awol het 'n soortgelyke gewaarwording as hy wonder of die vyand iemand soos hyself was (Van Heerden 1984:67).

6.3.3.2 Vyandigheid teenoor eie magte

In Catch 22 van Joseph Heller (1986:136) maak Yossarian 'n saak uit daarvoor dat die vyand nie net uit die opponerende mag bestaan nie, maar dat jou eie bevelvoerder ook jou vyand is aangesien hy jou na jou dood kan stuur.

Hierdie gevoel word gedeel deur die luitenant in "Die kaptein se skoene" wat beswaar maak daarteen dat die weermag hom dwing om te veg (Pienaar 1987:33).

Benewens geskille tussen hoër en laer range is daar ook struwelinge tussen subgroepe binne die weermag, of selfs tussen

weermagslede en die burgerlikes wat hulle veronderstel is om te beskerm, soos gesien kan word in die bakleiery by die Royal Hotel in "Nagvlug" van Alexander Strachan.

6.3.3.3 Die natuur as vriend of vyand

In Mailer se The naked and the dead (1984:50) word die oerwoud tot die vyand gereken. Lloyd B Lewis (1985:80) sien dieselfde tendens raak in die literatuur van Viëtnam.

By Strachan kan die vyandigheid van die natuur duidelik gesien word as die bosse die verteller krap, terwyl die reën later sy dors verlig of sy tranes verberg.

In Op pad na die grens speel die natuur 'n simpatieke rol. Wanneer die vrede tussen die verteller en sy broer in "Om vergewe te word" herstel word, kyk hy by die venster uit en sien "pragtige donderwolke" (J C Steyn 1976:52).

In 'n Basis oorkant die grens is die aarde enersyds vriend en andersyds vyand. Ná die dood van die verteller is Louch "net bewus van die ongelyke terrein waarop hy beweeg, die bosse en takke wat teen sy gesig slaan" (1984:36), maar op p 40 het die aarde "hom ontvang en aan hom skuiling gebied".

In Die jaar nul wil dit voorkom of die natuur in disharmonie met die gebeure is. Wanneer Ton lon Jin se idilliese rol as onderwyser in die skrifkuns beskryf word, is dit bewolk, maar as dit met hom sleg gaan, skyn die son. Dit wil egter lyk of koelte en reën in die betrokke roman tekens van 'n vriendelike natuur is, terwyl sonskyn en hitte spreek van 'n vyandelike natuur.

6.3.4 Vrees en ontvlugting

As die gewelddadige aard van oorlog in ag geneem word, is dit nie vreemd dat vrees 'n belangrike plek inneem in die oorlogliteratuur nie.

Die verteller in "Om vergewe te word" van J C Steyn, vertel van sy vrees tydens 'n skermutseling:

"Daar was ook die gedurige vrees as die koeëls so om jou fluit, as die meksim so lag-lag, as die kartetse bars om jou, as jy iemand hoor huil wat swaar gewond is, as jy die bloed by 'n maat se neusgate en mond sien uitstroom, as jy 'n lyk omdraai en daar peul net derms en pensmis uit ... " (Steyn 1976:33).

Daar is verder ook die vrees vir die moontlikheid van gevaar: "'n Mens dink jouself dood'" (Wybenga 1982:17).

Die verteller in Hans du Plessis se Grensgeval stem hiermee saam as hy sê dat "bang vir niks die bangste bang is" (1985:35).

'n Meer konkrete vrees is vrees vir die dood:

"As 'n mens eenkeer 'n man se oë gesien het die oomblik wanneer hy weet hy gaan sterf, dan verstaan jy wat oorlog is" (Krüger 1984:113).

Daar is ook die vrees dat iemand uitvind hoe bang jy is. Een resultaat hiervan is bravade:

"'Ek sweer hulle het nie 'n kat se kans nie' sê Rot nou vol entoesiasme vir die aanval. Veral omdat dit van 'n afstand geskied" (1984:111).

'n Ander metode waarop vrees verwerk word, is geweld. Drank- en dwelmmisbruik wat o.a. in Strachan en Wybenga se werk aangetref word, is ook pogings tot ontvlugting.

Wybenga se teks, "Wat sal die ander hoenders sê", vertel van selfskending, terwyl Oelofse in "Crack up" (Prinsloo 1982:35) se laaste uitweg selfmoord is.

6.3.5 "Combat madness"

"Combat madness" is die term wat in besprekings van die tekste oor die Amerikaanse deelname aan die Viëtnamese oorlog gebruik word vir die neiging tot onmenslike gedrag as gevolg van oorlogsdruk.

In uiterse gevalle kan drank- en dwelmmisbruik simptome van "combat madness" wees. Die klassieke vorm is egter buitengewoon gewelddadige gedrag as gevolg van die spanning wat deur die oorlog op die soldaat geplaas word. Dit sluit in lykskending, marteling, dieremishandeling, vandalisme en menseslagting:

Die verteller in 'n Basis oorkant die grens is ook vertrouwd met "combat madness":

"Ek ken dit. Ek moes van my eie manne al van die gras af maak oor dieselfde ding. Bliksems wat mal raak, en gevaarlik ... " (Krüger 1984:140).

André le Roux se "Mupeki pis mos deesdae soos 'n gieter" (1987:77) is 'n verhaal van 'n ou man wat deur 'n soldaat gemartel word. Dit is duidelik dat die marteling 'n vorm van geestelike afwyking is.

Menseslagting, of massamoord, as 'n vorm van "combat madness" kom voor in P J Haasbroek se "Daar gelaat":

"Ons jaag tussen hulle deur en skiet in die bondel slapendes in. Moolman kry die weghardlopers. Dit is snaaks om hulle so te sien met hul wit oë en swaiende arms en hul bene wat nog aanhou hardloop terwyl die koeëls hulle kloof" (1976:63).

6.3.6 Sinvolheid/sinloosheid van die oorlog

"Although war is meaningless, literature cannot be"
(Henry P Hall 1984:180)

Die verteller in Om te awol het weggeloop "Toe ek beseft het dat die oorlog vir my sonder sin is" (Van Heerden 1984:67).

As die luitenant in "Die kaptein se skoene" wonder oor die lyk van 'n soldaat, vra hy hom af:

"Of was dit iemand soos hy, wat net army toe gegaan het om dit agter die rug te kry, nie hou van marsjeer nie, nie glo die offisiere bokant hom is gode nie, wat nie wil stik aan die bedompige lug van 'n geslote kamer of die reuk van lakens vol semen nie, nie wil fantaseer oor Hollandse hoere nie, maar wil lê met 'n meisie, iewers, sy kop op haar maag wat witter as die witste grasperk is ... " (Pienaar 1987:27).

Hier kan sowel prostitusie as masturbasie as tekens van betekenislose seks gesien word.

Henry P Hall (1984:58) wys daarop dat: "The standard love/sex relationship in the Vietnam war novels is a story of prostitution and rape". Hy skryf verder: "The meaningless sex in the novels, when such sex exists in virtually all of the Vietnamese novels, begins to take on a life of its own" (1984:92).

Homoseksualisme is 'n verdere vorm van steriele, onvrugbare seks:

"Ja, julle kry seker genoeg lywe daar bo.'

"Fok jou.'

"Met graagte'" (Prinsloo 1981:30).

Koos Prinsloo gebruik in "Crack up" (1981:35) voorhuwelike seks en voorbehoedmiddels as tematiese materiaal om die vrugteloosheid van die oorlog deur die seksuele te aktiveer.

Die betekenisloosheid van die rewolusie word in Die jaar nul ook onderstreep deur prostitusie en verkragting.

Ander onsinnige handelingte soos lykskending, sinnelose geweld en dwelmmisbruik is reeds bespreek.

Aan die ander kant kan die oorlog wel sin hê.

Die verteller in Om te awol vlug weg van sy identiteit en word dan tot noukeurige selfondersoek gedwing totdat hy sy naam oor en oor skree en sy aangesig binnehardloop (Van Heerden 1984:116).

In 'n Basis oorkant die grens hou die ondervinding wat hy in die oorlog opgedoen het vir Louch 'n sekere voordeel in, want "In sy vrees het hy homself leer ken" (Krüger 1984:145).

In Die jaar nul leer Ton Ion Jin homself ook deur die rewolusie ken:

"Ek het 'n groot sirkel geloop ... en is byna weer waar ek begin het. Sô kom die eenheid ... Die nuwe herken jy uit jou herinneringe, want niks gaan ooit verlore nie ... "
(Haasbroek 1986:126,127).

6.4 'n "Grensbeweging" ?

A.P. Grové (1980:12) skryf die volgende oor 'n literêre beweging:

"n Literêre beweging kom tot stand wanneer daar bewus en selfs strydvaardig gebreek word met die bestaande op soek na iets nuuts; wanneer daar by 'n aantal gelykgestemde figure 'n samehorigheidsgevoel en eenheidstrewe ontstaan gepaardgaande met 'n eendragtige optrede; en wanneer daar in die proses skeppende werk met markante gemeenskaplike trekke voortgebring word".

Op grond van bogenoemde kriteria kan nie van 'n "grensbeweging" gepraat word nie.

Met uitsondering van enkele tegnieke soos die "spook-verteller" in 'n Basis oorkant die grens, die "collage-tegniek" van Koos Prinsloo in "In die kake van die dood" en die "personifiëring" van die alter ego tot Oom AE in Grensgeval word werke met 'n relatief konvensionele inslag gelewer. Selfs die bogenoemde uitsonderings kan kwalik as "strydvaardig" bestempel word.

Van "gelykgestemdheid", 'n "samehorigheidsgevoel" en 'n "eenheidstrew" is ook nie veel sprake nie. Hoewel Strachan (1985) praat van "ons jong skrywers" en homself by die "ons" insluit, skryf hy dat, in teenstelling met die Sestigters, die "jonger skrywers ... tot nog toe nog nie op soortgelyke wyse byeengekom en as't ware 'n gesamentlike manifes opgestel (het) nie" (p 80).

Inteendeel wys Etienne van Heerden (1989:3) daarop dat daar geen grensbeweging bestaan nie:

"Hierdie dekade het nie 'n literêre beweging gebring soos wat Sestig in die prosa of Dertig in die poësie dit was nie".

6.5 Konteks

Wanneer Eric Homberger (1984:174) die literatuur van die Tweede Wêreldoorlog in konteks plaas, skryf hy:

"The cultural context of these novels is not the home front during the war, but the tensions of American culture during the Cold War, the McCarthy witch hunts, and the 1950's".

Daar is 'n tendens "to see it as a phenomenon which was caused by man's nature: evil and fallen man's propensity for aggression and violence seemed responsible for the woes of mankind" (Homberger

1984:174). Dit word beklemtoon deur "stark oppositions between characters who endorse a humane and liberal viewpoint and those who either love war and killing, or whose temperament is repressive, conservative and fascistic" (Homberger 1984:175).

Oor die literatuur van die Eerste Wêreldoorlog sê hy:

"It would be hard not to conclude, after a reading of the American literature of the Great War, that the Army was a vicious, repressive and totalitarian microcosm of American Society, that war was dehumanizing and that heroism and patriotism were things which serious people could no longer believe" (Homberger 1984:180)

Wat Homberger oor die literatuur van die Wêreldoorloë skryf, kan grotendeels op die eietydse Afrikaanse oorlogspoesa van toepassing gemaak word.

Hoewel 'n Wêreld sonder grense primêr oor die lewe van 'n soldaat handel, vertel dit grotendeels van die innerlike stryd by die hooffiguur. Dit ondersoek algemeen menslike fasette soos kammeraadskap en groepsdruk by die individu, maar dit kyk ook veral na die gevoelslewe van 'n buite-egtelike kind.

Op 'n soortgelyke wyse speel Om te awol wel ten dele op die grens af, maar die verhaal handel oor die identiteitskrisis van 'n jongman. Die oorlog dien o.a. 'n doel om die druk op die individu te verhoog en om hom sodoende van pretensie te stroop sodat hy soms wreed eerlik met homself is:

"Want ek was die tipiese verloopte dienspligtige. Laat ek wreed met myself wees: die sitkamerliberalis, meer moffie as man, wat sy vrees vir landmyne en knetterende masjiengewere giet in 'n morele krisis oor die bosoerlog" (Van Heerden 1984:17).

As die groot verskeidenheid personasies (soos in 6.3.2 aangedui

is) in ag geneem word, kan 'n mens sê dat die oorlogsliteratuur 'n mikrokosmos van die Suid-Afrikaanse samelewing skep, veral as in gedagte gehou word dat nie net die vegtende jongmanne hier betrek word nie, maar ook die burgerlikes wat direk met hulle te doen het.

Bets, in Om te awol, is 'n deftige Waterkloof-prokureursvrou.

In "By die skryf van aantekeninge oor 'n reis" van Koos Prinsloo word die manier geskets waarop 'n adolessent van sy gesin vervreem word.

Die dehumaniserende aard van die oorlog kan in vele werke opgemerk word. Sowel die aggressors as hulle slagoffers word van menslikheid beroof. Verder oorskry hierdie onmenslikheid die tradisionele grense van 'n oorlog: daar is nie sprake van 'n goeie mag wat teen 'n bose mag veg nie.

"'Jy kan nie skoon veg nie. Soos met die vrou en die kind. Ek kon dit nie verhoed nie. Selfs al wil jy, kan jy nie.

"'Ek weet dit al lankal. Nadat die twee pikkeniens by die beeste geskiet is, het ek geweet. Miskien het ons die pikkenien geskiet, of miskien het die terroriste. As ons na die tyd die koeëls uitgesny het, sou ons kon geweet het, maar niemand het die moeite gedoen nie ...

"'Dit was twee jaar gelede. En van toe af weet ek nog altyd: 'n Mens kan nie skoon veg nie. Dis die oorlog, het ek besluit. 'n Mens het nie altyd 'n keuse nie, daarom sê ek dis die oorlog'" (Krüger 1984:112).

"Nuwe bedeling" van Henk Wybenga (1982:5) is 'n voorbeeld van 'n verhaal wat daarop sinspeel dat die oorlog veroorsaak word deur die mens se aangebore neiging tot geweld en aggressie. Dit is vreemd dat die honde rewolusionêr sou optree. Daarom kan die verhaal nie as realisties beskou word nie. Die rede waarom die verhaal buitengewoon is, is juis dat die honde vergeldend, gewelddadig en vandalisties (soos mense) optree.

'n Ander voorbeeld van onmenslike gedrag kom voor in Alexander Strachan se 'n Wêreld sonder grense:

"Die gewondes moes die dooies aan hul voete na die middel van die basis sleep. Hier's vandag baie dood, het ek gedink toe hulle die lyke op mekaar pak en dit soos 'n bergie begin lyk. Die een gewonde se tong was agter in sy keel afgeskiet. Hy kon nie werk nie. Hy het 'n ent van ons af gelê waar hy later dood is oor hy nie asem kon kry nie. Die ouens het in sy mond gepis" (1984:39).

Die opposisies wat Homberger uitwys tussen karakters met 'n liberale lewensuitkyk en dié wat onderdrukkend wil wees, kan o.a. gesien word in die uitval tussen die kaptein en die luitenant in "Die kaptein se skoene" van Hans Pienaar. Op die luitenant se aantyging:

"'Hoekom haat almal die army so? Vat net 'n bietjie al die kak van wasmasjiene en Hi-Fi's en manlikheid uit mense se koppe en vra hulle dan of hulle die army wil hê ... Hoekom probeer so baie mense uit die army uitkom?'" (1987:34)

is die kaptein se verweer:

"'Wat jy nou ook al glo, ek het 'n job om te doen. 'n Mens moet iets doen om ouens soos jy, wat my hinder in my job, kort te vat. Daarom, en ek sal dit erken, was ek gereed om jou te blaas ... '" (1987:34).

Aan die ander kant kom sulke kontraste soms binne dieselfde persoon voor. Die verteller in 'n Wêreld sonder grense is sensitief genoeg om agter te kom sy ma vra hom "met haar oë om nie oor my wegganery te praat nie" (Strachan 1984:7). Nogtans kyk hy "spottend na haar, want dis of ek die sê het - net wanneer ek wil, kan ek daarvoor begin praat" (Strachan 1984:7).

Tog kan dieselfde verteller later oor 'n dooie makker sê:

"Ek het die maer liggaampie opgetel, en toe die ander nie kyk nie, styf teen my vasgedruk, en ek was bly oor die reën" (1984:25).

Terwyl hy besig is om gruwelike lykskending te pleeg, beseft die soldaat in "Anatomieles" sy eie redeloosheid as hy dink dat die lewe "maar bitter" is, maar onmiddellik daarna verhard hy weer.

"'Ek weet nie,' sê hy ingedagte. 'Hy het so tekere gegaan.'

"'God! Die lewe is maar bitter,' sê die soldaat en grinnik. Hy tel die galblaas op wat tussen die tande uitgeval het. Hy prop dit terug.

"'Of stem jy nou skielik nie saam nie, bliksem!!' sê hy en hy spoeg, maar sy mond word nie leeg nie" (Haasbroek 1975:30).

In sy artikel oor die "Tagtigers" sluit André Letoit hierby aan as hy sê:

"Vervreemding is miskien 'n sleutelwoord. Ontmensliking is 'n ander een wat besig is om al meer kop uit te steek" (Letoit 1983:92).

Hy gaan verder deur daarop te wys dat die maatskaplike omgewing radikaal verander het:

"Ons lewe in 'n gevarieerde tydperk. Die eienaardigste strominge begin bots met mekaar, probeer meng en vind dat dit groot ontploffings tot gevolg het. Ek is eerlik as ek sê dat ons 'n gistingstydperk beleef soos nooit tevore nie" (Letoit 1983:94).

Al hierdie botsings veroorsaak die "versplinterd wereldbeeld" en "chaotiese levenservaring" wat vir Van Gorp (1986:323) die agtergrond is waarteen post-modernistiese tekste ontstaan.

Die grensoorlog is die ideale gebeurtenis om botsings van die verskillende strominge te laat afspeel en die ontploffings te ondersoek. Wanneer strominge bots, impliseer dit dat hulle afwyk van hul gebaande weë, met ander woorde dat hulle hulle grense oorstek.

P J Haasbroek kyk in sy werk na die manier waarop grense van menslikheid oorgesteek word as gevolg van die mens se aangebore neiging tot geweld.

In Henk Wybenga se Kortsluitings word ondersoek ingestel na die krisisoomblik, oftewel die "groot ontploffings", wat volg op botsings wanneer verskillende grense oorgesteek word.

Die landsgrens word pertinent betrek in 'n Wêreld sonder grense van Alexander Strachan, 'n Basis oorkant die grens van Louis Krüger, Om te Awol van Etienne van Heerden en die kortverhale in Forces favourites. Daar vind 'n simbiotiese wisselwerking plaas tussen die oorlog en die lewe van "post-tienderjariges" (Letoit 1983:94) sodat 'n mens nie kan sê dat enige van hierdie verhale bloot grensoorlogstories is nie.

'n Wêreld sonder grense word vir Elize Botha (1985:93) "... 'n geskiedenis van ontgrensing".

Vir die strydende personasies in 'n Basis oorkant die grens word hulle operasie ná die dood van hulle bevelvoerder veral 'n stryd teen hulle eie ingebore of verworwe swakhede; en terselfdertyd word die onstuimige atmosfeer van die oorlog 'n beeld van die onrus in hulle eie gemoedere.

Om te awol vertel van die soeke na die identiteit van 'n persoon wat dit aflê nadat hy, as gevolg van die oorlog, leemtes in sy karakter opmerk. Namate hy verder van die oorlog verwyder word, word hy meer verward. Wanneer hy ten slotte vasgetrek word, hardloop hy sy identiteit weer tegemoet. Die gebeure op die grens dien slegs as katalisator om die gebeure van

stapel te stuur.

Forces favourites gee 'n beeld van die menslike spanning, verwarring en eensaamheid waarin die mens hom tydens die oorlog bevind. Die toestande wat beskryf word, kan egter sonder die oorlog bestaan, maar dit word deur die druk van die grensoorlog vererger.

In Die laaste Sondag, Grensgeval, Jonkmanskas en Die jaar nul word die oorlog op die agtergrond geskuif.

Die laaste Sondag ondersoek die grense wat die mens om homself opbou as hy voel dat hy onder druk verkeer. Grensgeval kyk na 'n man se soeke na sy verlede en sy reaksies na mate hy uitvind dat sy oorsprong nie aan die blanke kant van die kleurgrens is nie.

Jonkmanskas se verhale het te make met grense wat oorgesteek word in jongmense se tog na volwassenheid. Die personasies voer 'n onstuimige bestaan nadat hulle die grens tussen kind-wees en volwassenheid oorgesteek het. Die feit dat dit ooreenstem met die leeftyd waartydens hulle militêre diensplig moet verrig, maak van die weermag nog 'n gesagstruktuur waarteen hulle rebelleer.

Dit is duidelik dat die konteks waarbinne die woord "grens" in die Afrikaanse prosa van die tagtigerjare bestaan, veel ruimer is as die geo-politiese landsgrense. 'n Mens sou eerder kon sê dat dit gaan oor die vernietiging van tradisionele grense as gevolg van 'n versplinterde werêldbeeld en die gepaardgaande verlies van betekenis.

Die wye denotatiewe betekenis van die woord "grens" maak dit moontlik om 'n groot hoeveelheid tekste as "grensliteratuur" te bestempel. Dit lei tot 'n dilemma, want enersyds tas dit die geldigheid van 'n term aan wanneer dit te wyd gebruik kan word. Andersyds sal dit verarmend wees as die woord "grens" tot die landsgrens beperk word.

In hierdie oorsig van die prosa wat die grens op een of ander manier wil betrek, is die klem gelê op sowel die ooreenkomste as die verskille onder die sg "grenswerke". Een van die duidelikste kenmerke is dat hierdie prosawerke juis grensverruimend wil funksioneer. Daarom sou dit lonend wees om die term "grensprosa" of "grensliteratuur" te gebruik met die wete dat dit 'n uiters algemene begrip is wat eerder dui op die aanwesigheid van 'n tendens om die grensoorlog te relativeer, as om dit te gebruik om 'n spesifieke groep tekste af te baken.